

Горболіс Л. М.,
доктор філологічних наук,
Сумський державний педагогічний університет

ХУДОЖНЄ ВІДОБРАЖЕННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ ЕСТЕТИКИ У ЗБІРЦІ ПЕТРА СОРОКИ “ДЕ СВИЩЕ ОВЛУР”

У час розгортання глобальної екологічної кризи, розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій, нівелювання моралі і традицій, зниження загальнокультурного рівня людини, її катастрофічного віддалення від природи художні твори, що популяризують ідею збереження довкілля, краси природи, генетичної єдності нашого народу з ріднокраєм є особливо актуальними. Збірка П. Сороки “Де свище Овлур” – своєрідне діалогічне продовження його книги “Симфонія Петриківського лісу” в проблемно-тематичному, образотворчому, наратологічному, настроєвому та ін. аспектах. З-поміж широкого діапазону заявлених у збірці питань акцентуємо на доволі виразній (як засвідчують тексти) темі природоохоронної естетики, що активно представлена в доробку письменника.

Дослідження означеної у заголовку проблеми передбачає обов'язкове залучення міждисциплінарного підходу – праць із екології, екофілософії, культурології, природоохоронної справи тощо, апелюючи до розроблених і активно вживаних понять, що їх слушно спроектувати на художні тексти. Серед ключових для нашого дослідження термінів є *природоохоронна естетика*, яку дослідники потрактовують як “напрямок в естетиці, що вивчає естетичну цінність ландшафтів, об'єктів, явищ дикої та окультуреної природи, видів флори і фауни, зорову, звукову, нюхову, тактильну і смакову красу природи; особливості естетичного усвідомлення природи; способи збереження природної краси” [1, 86]. Краса природи в усіх її виявах (зорова, звукова, тактильна, нюхова, смакова) активно заявлена в житті протагоніста збірки П. Сороки “Де свище Овлур”. Двадцятирічний юнак Захар, нащадок лісників (дід і батько – лісники, батько загинув від браконьєрської кулі), має характер несперечливий, ненапасливий, любить природу і майбутній свій фах. “Ти вийдеш на доброго лісничого – спеціаліста нової генерації” [5, 95], – так характеризує його знайомий дід Аво. Цей уважний юнак помічає багатоманітність співу птахів, відтінки кольорів неба, дерев, шовковистість трав, ніжність ранньовесняного листя, аромати квітів, грибів, смак води, ягід тощо. Широку палітру краси природи він неспішно відображає у своєму щоденнику, читаючи його лісовим мешканцям. Так він пише книгу пейзажів, скрипт лісових етюдів, житіє трав, дерев і птахів. Енергетика лісу живить енергетику його сприйняття, а отже, й енергетику творення слова, його схильність до “сродної праці”. Ліс стає простором його самореалізації – творчої, а згодом і професійної.

Щоденник розкриває грані внутрішнього світу героя. З минулого (життя міста) немає інформації, все фіксується тут-і-зараз, у цю мить, як найважливіше. Щоденник складається з чотирьох розділів, охоплюючи всі пори року. Слушно говорити про ідейно-естетичну єдність усіх частин, а також про сугестивний складник оповідної манери, що максимально налаштовує на сприйняття описаного. Гомодієгетичне наратування сприяє заглибленню у внутрішні структури героя. Деталізовані описи формують загальну настроєву парадигму викладеного, поінколи виступають своєрідним документом екзистенційних вражень і переживань героя. Прикметні сповідальність, медитативність написаного, що наближає читача до природи, занурює в її красу, спонукає до уважного й толерантного контактування з природою. Ще ранні християни, стверджує дослідник В. Борейко, відчували, що “насолота, отримана від споглядання краси дикої природи – активно сприяє духовній, мисленнєвій та іншій діяльності” [2, 76].

Троянди й виноград: феномени естетичного і прагматичного в літературі та культурі

Ліс дарує Захарові казки: присівши на зрубі чи пеньку, під кущем ліщини чи притулившись до шершавої кори дуба, перед його внутрішнім зором розігрується якесь незвичне дійство. “Таке відчуття, – намагається пояснити герой, – що якийсь безтілесний дух розповідає мені різні казкові історії” [5, 20]. Захар, як і його дід та батько, любить природу, вітається з деревами, травами, птахами, бо для нього, скажімо, дерева – повноправні господарі. Ліс має для нього рекреаційну, екологічну, релігійну цінність. Тут він відновлює фізичні сили, наснажує себе духовно, щоденно виголошуєразом із дідом “соборну молитву”, бо віримо, пояснює герой, що “моляться разом з нами дерева, кущаки, трави, хмари і все живе в лісі” [5, 9]. На лоні природи гостро відчувається “присутність Того, Хто створив усі ці дива” [5, 77]. Ліс для Захара – Боже Творіння, місце благодаті, храм, а не сховище дров.

Екоетичне ставлення героя до природи вибудоване на любові до всього живого. Він любить ліс “розвирілим, розцвіготаним”, “прихмуреним, сутеневим, дощовим”, ліс для нього – суцільне диво загадок. Він любить також підземні води, небо, квіти, трави. Сила цього почуття переповнює його: “Я суцільний згусток великої пломінкої любові” [5, 59]. Як бачимо, екоетичне ставлення героя до природи вибудоване на любові до всього живого. Він усвідомлює вплив діда, батька на формування його світорозуміння, світосприймання, світопереживання, проте йому видається, що “може, ця любов закладена ще глибше – у генах” [5, 127] і додає: “Мене завжди любили птахи. І я любив їх. Ця любов закладена на генному рівні й дужча від мене. Де я, там завжди багато птахів” [5, 71]. “Таїна інстинкту, інтуїція” (В. Базилевський), пам’ять предків ведуть його в ліс. Такі доволі складні відчуття пояснюються популярною останнім часом на Заході теорією біофілії, родоначальником якої є американець Е. Вільсон. Під біофілією він розуміє вроджену (спадкову) емоційну установку людини стосовно інших живих організмів. Вона виникає не спонтанно, а на основі двох речей: по-перше, існує в генах, по-друге, підсилюється у процесі навчання, культурного впливу; тобто в кожній людини закладений у генах інтерес до дикої природи, її краси у живих і неживих формах. І під певним екокультурним впливом ці зачатки заявляють про себе [див. про це: 2, 66]. Герой збірки П. Сороки “Де свище Овлур” відчуває потребу перебувати в лісі, спостерігати його красу, себе-пояснювати; у лісі, серед природи він вчиться бути уважним до себе, шукає витоки цінностей, що мають складати основи його духовного життя. Ліс удосконалює його світогляд, зорієнтовуючи діяльність юнака в гедоністичне русло, актуалізує підсвідоме почуття цілісності з Усесвітом. У збірці “Де свище Овлур” порівняно зі збіркою “Симонія Петриківського лісу” на інстинктах героя зацентровано дещо виразніше, що пояснюється, очевидно, віком героя – молодого хлопця, представника третього покоління лісівників. Прихід у лісі онука – як майбутнього спеціаліста лісового господарства – закономірність, що й зауважує П. Сорока.

Апелуючи до чуттєвої сфери сприйняття, він увиразнює логіку свого думання, збагачується досвідом себе-осмислення й переосмислення своєї присутності серед природи. У героя виникає багато запитань й усвідомлення необхідності працювати над собою, щоб глибше пізнати природу, її таємниці й красу. Захар нічого не говорить про своє життя в місті, воно ніби не існує для нього, перебуває поза зоною лісового комфорту, бо на тлі краси й багатства природи все міське маліє й нівелюється. Природа допомагає героєві пізнати сутність миті, знайти потрібну тональність життя, виповнити його оптимізмом, мріями, сподіваннями, красою, благородним чином. Протагоніст навчився інтуїтивно відчувати душу дерева, розпізнавати тишу, скрип-похлипування дерев, він хоче зрозуміти ліс, знати його так, дідусь. Такої перспективи він широко прагне. І це можливо, адже він гранично уважний до природного світу, до своїх відчуттів та переживань. Скажімо, коли Захар знайшов сліди старого капища, йому неважко було уявити далеких язичників, які приходили до жертвовної чаші з квітами,

Троянди й виноград: феномени естетичного і прагматичного в літературі та культурі

снопами жита, молитвами, піснями. “Здавалося, що в якусь мить я навіть почув людські голоси і вгледів світлі рухливі силуети” [5, 37], – пояснює Захар свої візії. Він інтуїтивно відчув енергетичну близькість зі священним місцем його далеких предків, що позитивно позначилося на емоційному стані: “Схвильований і щасливий, спускався з тої гори, ніби ангели несли мене на крилах. Справді, дивна місцина, особлива, повна тайни-таїни” [5, 37]. Язичницькі екологічні традиції поклоніння природі закріпилися в нашого народу на рівні підсвідомості. І в житті героя аналізованої збірки П.Сороки вони логічно проявилися, маючи комплекс “прийнятних умов”: відповідний природний ландшафт, уява героя, його настроєва налаштованість, знання прадавніх релігійних традицій предків, інтуїція тощо. Усе це допомагає героєві вкорінюватися в ріднопростір, культуру предків, а отже, протистояти нехтуванню традицій, нівелюванню моралі, негативним упливам широкомасштабних глобалізаційних процесів.

Підсвідоме занурення в корпус прадавніх екознань своїх предків допомагають Захарові сприйняти природне середовище вповні, тобто глибоко й багатогранно, не вносячи якихось своїх змін чи законів (у лісі вони можуть бути непридатні, а то й шкідливі чи небезпечні). За Р. Баркером, “організація середовища (розміри, планування, функціональне призначення, предметне наповнення тощо) визначають поведінку та психічні стани людини в цьому середовищі. Для регуляції останніх треба певним чином облаштовувати довкілля” [цит. за: 4, 20]. Головний герой збірки П. Сороки “Де свище Овлур” потрапив у вже досконале природне довкілля, де ритм його внутрішніх структур зливається з ритмом лісу, лук, озера, де естетичні приваби об’єктів природи виповнюють його зголоднілу на красу, гармонію й досконалість душу. Внутрішнє (стан душі, настроєвість юнака) й зовнішнє (природні об’єкти: дерева, птахи, квіти, звірі, комахи) утворили цілісну структуру. Герой органічно увійшов у ліс, йому не потрібно до нього звикати чи прилаштовуватися. Екологічно свідомий герой беззастережно прийняв усі правила й закони лісу, що визначають спосіб його думання й логіку поведінки та позитивно впливають на психічний стан. Це важливо не лише для тут-перебування героя, а й там-перебування, у місті, адже “в природі людина стає більш спонтанною, менш тривожною, вона здатна відчувати внутрішню свободу та недетермінованість. Природа сприяє активному пошуку власних потреб, пізнання власних переживань, смислів” [4, 97]. Помічаємо виразний екологічний підхід героя до сприймання й розуміння природи. А розуміти природу як цілісність спроможна лише цілісна, гармонійна людина: “Чим більше людина усвідомлюватиме себе як частину природи, лише відносно протиставлену їй, і саму природу усвідомлюватиме як цілісність, тим ціліснішою ставатиме вона сама” [4, 97]. Простір лісу набуває для протагоніста збірки “Де свище Овлур” ваги, значеннєвості.

Філософія життя й способу думання протагоніста збірки “Де свище Овлур” вибудована на засадах природоохоронної естетики. Гостре несприйняття викликають у нього пеньки, поламані стовбури дерев, розчехнуті блискавкою крони, що нагадують смертельно поранених бійців. “Гине не просто дерево, гине цілий світ. Катастрофа вселенських масштабів” [5, 102], – із сумом висновує Захар. Понівечені дерева ранять героя. *Дерево-світ* – одна з ключових тез філософії його світорозуміння. Чутливий до краси, він не отримує задоволення від понівечених дерев, що вповні зрозуміло, адже, як стверджує американський філософ Р. Емерсон, природа (додамо: досконала природа) просвітлює, підносить людину, поновлює її ество зарядом етичної та естетичної духовності [див. про це: 2, 63]. Тут слушною є і думка В. Покровського, який стверджує, що наша душа, усвідомлюючи близькість із красою, “пробуджується, оновлюється, оживляється, отримує нову енергію для свого морального буття... Людина облагороджується, знаходячи ідеальне в чомусь прекрасному, бачить це ідеальне і прагне його [...] Естетично прекрасне...задовольняє всіх, хто доріс до його

розуміння, хто розвинув у собі естетичний смак. Воно прекрасне саме по собі, своїм постійним і незмінним змістом, що є джерелом духовної насолоди” [цит. за: 2, 80–81]. Краса природи, наголошує вчений, позитивно впливає на людину: грубість, черствість змінюються м’якістю, лагідністю, нечутливість до природи змінюється співчуттям до неї, так непомітно розвивається естетичний смак. Споглядаючи красу природи, світ стає стрункішим: душа починає знаходити в ньому дивну гармонію. Існування людини стає повноцінним і радіснішим, її охоплює почуття світлого задоволення, почуття примирення і радості [див.: 2, 81].

Протагоніст зі збірки П. Сороки “Де свище Овлур” належно засвоїв екоетичні правила поведінки і не порушує прав природи. Він прагне бачити світ гармонійним, природу красивою. Прикметно, що пошанне ставлення юнака до природи не заважає, а почасти допомагає, йому бути самим собою. Треба мати серйозні причини, щоб зірвати рослину, тобто порушити її право. Рослини, стверджує один із засновників сучасної біофізики Ч. Бозена основі досліджень стимуляції клітин рослин, відчувають біль, розуміють вплив. Це складні організми, що мають пам’ять, музичні здібності, страждають від застуд, поганого харчування і навіть нудьги. А дослідник К.Бакстер у процесі дослідів (він під’єднував рослину до поліграфа й улаштовував її контактування з людиною-кривдником і людиною-цілителем) виявив, що рослини здатні вловлювати електромагнітні коливання й навіть думки (вони лякалися того, хто мав їх кривдити). С.Карпинський підтвердив ефект “запам’ятовування” рослинами інформації [див.: 2, 66–67]. Рослини – надзвичайно вразливі до дій людини організми. В українській культурній традиції існує показовий із погляду екологічної етики звичай на Різдво погрожувати сокирою деревам, які не плодоносять. Злякане наміром господаря його зрубати, дерево навесні квітне, а восени обдаровує урожаєм. Як стверджують дослідники, дерева можуть відчувати й спілкуватися. “Материнське дерево, переживаючи стрес, занеджує, коли гинуть пересажені від нього молоді деревця. Рослини можуть попереджати один одного про небезпеку..., дають один одному поради” [3, 66].

Краса для героя – це гармонія, споглядаючи яку, він вчиться її переносити на стосунки з людьми, на свої внутрішні структури, виробляти імунітет – захист від зла, несправедливості, кривди: “Сьогодні збирав малину, і мій світ набув високої гармонії і мудрого ладу. Яка благодать! Як усе злагіднілося, наповнилося світлою радістю буття!...” [5, 76]. Ліс має свою філософію, тому “не допускає пустого базікання чи безпредметної розмови, тут навіть слова здаються необов’язковими чи зайвим додатком до життя” [5, 29]. Ліс – це інший спосіб буття, що його герой ще не вповні осягнув, однак щиро прагне цього. Закони і правила лісу диктують особливу поведінку, яку, стверджує протагоніст, йому ще належить засвоїти й опанувати: “І я вчуся. Вчуся у білки і їжачка, лиски і бурундучка, косулі й лося. Який з мене учень, теж не знаю, та намагаюся бути сумлінним і наполегливим, допитливим і спостережливим” [5, 30]. Йому хочеться вивчити запахи – мову квітів і злаків, щоб можна було нахилитися до невідомої рослини, запитати її ім’я і почути відповідь. Такі знання розширюють уявлення не лише про світ, а й допомагають пізнати свої можливості. Він вчиться у птаха, що майструє гніздо, працьовитості, витримки, любові і неприв’язаності до свого житла і майна, адже птах виконує свою роботу надзвичайно сумлінно, проте лишень на один сезон, щоб висидіти яйця й вигодувати дитинчат. У лісі Захар набуває мудрості.

У збірці А. Сороки “Де свище Овлур” представлено тип чутливого до краси героя, який, перебуваючи в лісі, пізнає цінності самореалізації, духовно мужніє, виробляє й утверджує ґрунтовану на прадавніх культурних традиціях модель взаємодії людини і природи. У збірці підкреслена естетична значущість лісу в житті протагоніста, увиразнена етико-гуманістична проблематика, актуалізовані традиції пошанного ставлення людини до природи.

Література

1. Борейко А. Е. Популярный словарь по экологической этике и гуманитарной экологии. К.: КЭКЦ, 2003. 96 с.
2. Борейко В. Е. Введение в природоохранную эстетику. 3-е изд, доп. К.: КЭКЦ, 2001. 200 с.
3. Борейко В., Пустовіт Н. Екологічна етика та гуманне ставлення до тварин і рослин. К.: Логос, 2011. 79 с.
4. Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя: монографія / за наук. ред. Ю.М. Швалба. К.: Педагогічна думка, 2007. 276 с.
5. Сорока П. Де свище Овлур. К.: Український пріоритет, 2017. 208 с.

Даниленко Л. В.,

кандидат філологічних наук,
Запорізький державний медичний університет

**ЛІТЕРАТУРА І КІНО В ІНТЕРТЕКСТІ РОМАНУ С. ОКСЕНИКА
“ВБИВСТВО П’ЯНОЇ ПІОНЕРКИ”: КОДИФІКАЦІЯ РЕТРОЧАСУ**

Соціальний, культурний і духовний досвід є благодатним джерелом для художнього осмислення українцями свого втраченого і набутого. Часто в основу творів письменники вкладають особисті спогади і враження про пережите. Інтимність і відвертість в ілюструванні світу, а також правдоподібність персонажів і достовірність подій, перенесених у текст із реального життя, створюють певну інтригу, фіксують виразні маркери минулого, розставляють нові акценти на явищах, що набули в пам’яті певної “музейної” вартості. Я. Поліщук пише: “Ставлення до минулого визначає не тільки сучасний стан речей, воно визначає також стан нашої мисленнєвої культури, її здатність до переоцінювань кардинально важливих категорій” [2, 166].

Останнім часом художнє занурення в ретропростір, як перезавантаження пам’яті, викривально і зворушливо представляє життя в СРСР. Багато сучасних авторів, чие покоління вийшло з умов колоніальної залежності, апелюють до ретрочасу. Свої спогади вони представляють стилізацією минулого, а поєднуючи драматизм і романтику, висвітлюють парадокси доби. У романах Ю. Андруховича, С. Андрухович, С. Батурина, Ю. Винничука, П. Вольвача, О. Забужко, Є. Кононенко, А. Кокотюхи, В. Лиса, С. Оксеніка та багатьох інших інтерпретація життя в Радянському Союзі приваблива та комічно-викривальна. Перенесення в ретрочас активізує важливі ідейні смисли на емоційно-ілюстративному рівні, а іронія та ліризм загострюють протиріччя між ностальгією і руйнуванням міфу про “щасливу” країну СРСР. Прозові твори про радянський час поширюються в жанрових різновидах і тематиці. Виокремлюються художньо-стильові тенденції, цікаві модифікації, що заслуговує на увагу літературознавців.

“Вбивство п’яної піонерки” С. Оксеніка – роман, який представляє соціальний вимір життя звичайних громадян у першій половині шістдесятих років ХХ століття. Декорація повсякденних реалій та атмосфера інтересів і взаємостосунків людей – це яскрава динамічна ретроплощина, в якій “постпам’ять” розкодовує замки “совкової” сутності. Мотив трагізму (труп школярки в ямі з вапном і розслідування вбивства) на тлі безтурботного життя в селі Варварка на Миколаївщині сприймається як виклик системі, зануреної в обман, обмеженої низкою комплексів.

Вагоме художнє значення в романі має інтертекст. Використання цитат, центонів, алюзій, стилізації розширює та урізноманітнює часопростір, повно та яскраво характеризує героїв, створює чуттєвий колорит обстановки.